

egy adott zárt kulturális rendszerben a rabszolgaság intézményének megszüntetése mint imperatívus nem is volt kiolvasható, de minden kulturális rendszerben betöltötte az ember világának feljavítására irányuló szerepét. — A relatívra vonatkozó abszolút kötelezettség dialektikájának megszűnése csak ott képzelhető el, ahol a helyzet adottságai az önmagában érvényessel egybeesnek, mert az időben adott helyzet időtlenül tovább tart.

A szociológia nem képes döntenit a három vázolt gondolkodásmód-típus között, mint ahogy semmiféle más értékelés sem áll módjában a szó végső értelmében, hanem feladatát az emberi társadalmakban érvényben levő érték- és normarendszerek feltárásában és magyarázásában látja. Az emberi munka végső értelmezéséhez, az emberi munkára vonatkozó végső normák problémájához szintén csak ebben az értelemben tud hozzájárulni.

Sántha Máté

MARCEL CALLO

„Gyermeki érzület Istennel szemben, bírói magatartás önmagammal szemben és testvéri szív felebarátom iránt.” Bayloni Szent Paszkálnak ezt a mondását választotta vezérelvéül a francia munkásifjú, Marcel Callo, akinek boldoggá avatását honfitársai, a németek és az osztrák püspökök ma egyforma melegen pártfogolják. És jól megtartotta életelvét.

Breton volt, abból a népfajból, amelyről Pascal híres mondása szól: „Mert sokat tanultam, olyan erős a hitem, mint egy bretagne-i parasztemberé; és ha még többet tanultam volna, olyan erős lenne, mint egy bretagne-i paraszttasszonyé.” A kb. 2000 lelket számláló vidék abban az időben 25 papot adott Franciaországnak. Marcel bátyja is az lett. A szülők — apja takarító és kifutó egy vállalatnál, anyja házasságuk előtt cseléd — nehéz küzdelem árán nevelik föl kilenc gyermeküket. Mégis boldogan fogadják valamennyit. A négy elsőt vissza is adják az Úrnak: a legidősebbet, Jeant papként, egyet kicsi korában a ravatalon, kettőt a háború hősi halottja gyanánt.

Marcel 1921. dec. 6-án születik Rennes-ben. Kedves, élénk, finom érzésű gyerek, de keményfejű fickó is: igazi breton. Már gyerekejjel szeret parancsolgatni, s megvető vállvonogatással juttatja kifejezésre, ha valami nincs a kedve szerint. Már ekkor megmutatkozik rendszeretete is. Nyílt természetű, nem ért a titkolózáshoz, inkább hibáját is megvallja. Jól tanul, bár időnként kitaratása lankad, s ilyenkor dorgálás és büntetés várja. Iskolatársai gyakran választják játékvezetőnek. Otthon mély vallásosság uralkodik. Marcel csaknem nyolc éven át jár ministrálni az örökimádók kolostorába. A szülők nagyon szeretik a vallásos énekeket, gyermekeik öröklik ezt tőlük. Nem kevésbé jelentős a sok testvér hatása egymásra. A vidám játék, olykor veszekedés a türelem és szeretet jó iskolájának bizonyul. Marcel különösen szeret évd-

ni, csipkelődni testvéreivel. Egy alkalommal megjárja, mert miközben az asztalnál Madeleine húgával élcelődik, az hidegvérrel eleszi előle a levesét. Szüleit mérhetetlenül szereti. Amikor már munkába jár, menet és jövet siet őket megcsókolni. (Meleg kedélyére jellemző, hogy lefekvéskor az ágya fölélt függő Jézus Szíve-képnek is csókot ad.) Igyekszik segíteni, amiben csak tud. Szabadnapjain valóságos kis mindeneként dolgozik nagy fekete kötényében a házban és a ház körül, gondolzza kistestvéreit, kerékpárra patantan és bevásárol. Csak azt sajnálja, hogy édesanyja nem tanította meg vasalni és foltozni is. Amikor anyja beteg, gyöngéd szeretettel ápolja. A boldog anya később ezt a gyönyörű bizonyítványt állította ki róla: „Csak szeretetet kaptam tőle. Egyedül a halálhírével okozott szenvedést.”

Élénk részt vesz az iskolai cserkészcsapatban (itt éri egy lourdes-i zárandoklat nagy élménye), de önmagát és életcélját mindenestül a JOC, a katolikus munkásifjúság mozgalmában találja meg. Iskolái végeztével, 14 éves korában siet kenyérkereső munkát vállalni, hogy szüleinek segítségére legyen. Nyomdászinas lesz. Szabadon és szívesen választja ezt a hivatást. Eszébe sem jut otthagyni, még akkor sem, amikor sokat kell szenvednie egy ólommérgezés miatt. Legfőljebb munkahelyet cserélné, hogy jobban keressen és többet tanulhasson, mert nyomdájuk tőkéje kevés, főszerelése ócska. Igaz, édesanyja, aki látja vallásosságát, hősies lélekkel felajánlja: ha követni akarja bátyja példáját, őt is szívesen elengedik papnövendéknek; értük ne aggódjék, a jó Isten majd gondoskodik. Marcel válasza világos és határozott: „Köszönöm, édesanyám, de nem érzek papi hivatást. Úgy gondolom, a világban több jót tehetek.”

Munkahelyén a fiatal fiú először kerül szembe erkölcsileg bomlasztó beszédekkel, magatartással. Undor és nyugtalanság tölti el érzékeny lelkét. Először még otthon sem mer szólni. Végre édesanyjának elsírja bánatát. A jó anya megnyugtatja, és a másik, még hatalmasabb Anyához utalja. Marcel ezután naponta bensőségesen imádkozza: „Ő asszonyom, ó Anyám, emlékezzél meg, hogy a tied vagyok; óvj meg, védelmezz meg, mint tulajdonodat és birtokodat.” Lassan megtanulja, hogyan juttassa kifejezésre nemtetszését. Sőt mikor egyszer egy társa, már családapá, erkölcstelenségre tanítja az egyik tanoncot, Marcel odaugrik és felcsattan: „Nem szégyelli magát? Mit szólna, ha én ezeket a piszkos dolgokat a maga gyerekeinek beszélném?” Az ember soha többet nem mert jelenlétében így beszélni.

Társai kicsit gúnyosan „Jézus Krisztus”-nak nevezik el. „Ez a csúfnév igazán megtisztel — mondja —, igyekezni fogok, hogy kiérdemeljem, és méltó legyek hozzá.” Megtartotta, amit ígért. Derűs, szolgálatkész magatartásával, ügyességével lassan valamennyiük tiszteletét kívívja. Közben buzgón jár a JOC összejöveteleire, és ott hamarosan vezető szerephez jut. Az összhang kialakítása nem könnyű, sem nem egyszerű, mert nem mindnyájan jöttek hasonló családi légkörből, nem mind tették magukévá az ő megalkuvás nélküli eszményeit. Marcel viszont nem bírja a közepszerűséget,

könnyen jön indulatba, és van benne egy adag merevség. De igyekszik uralni magán, és lassan megtanulja a hajlékonyabb célratorést. Vezetői „jogköréhez” sohasem ragaszkodik; ha emiatt szemrehányást tesznek neki, mosolyogva válaszol: „Hagyjátok csak a másikat, ha egyszer annyi élvezete telik benne.”

A műhelyben mint szedő dolgozik. Ez a munka jó érzéket és pontosságot követel. Amikor csak lehet, szentmisével és szentáldozással kezdi a napot. Azután még egy kicsit segít otthon. Munkaideje fél nyolctól délig, majd du. 2—6-ig, sőt hétig tart. Szabadsága nincs. Szombaton csak tízig dolgoznak, utána a piacra megy, és segít édesanyjának hazavinni a bevásárló táskát.

Lelkiatyja, Martinais JOC-káplán így jellemzi Marcelt, a munkást: „Tudom, mennyire becsülte a munka nagyságát és szépségét. Tökéletesedni akart hivatása körében. Büszke volt munkás-voltára. Előadásaiban és beszélgetéseiben állandóan visszatért erre. A munka valóban a méltóság forrása volt számára, amely értékessé teszi az emberi személyt. ‚Meváltást’ is jelentett neki, mert sokat kellett szenvednie a műhelyben tapasztalt nehézségektől. Ezért gyakran hangsúlyozta ezt a pontot, megmutatva: a munka fáradalmi és terhei eszközök, hogy a Megváltó Krisztushoz társuljunk. Nagyon tevékeny volt. Társai szívesen pihentek a hársfák alatt; ő ritkán heverészett ott. Mindig akadt dolga: takarította a termeket, rendezte a könyvtárat stb. Példája olyan erőt kölcsönzött szavainak, hogy megnyerte társait. Ezért volt befolyása különösen mély. Még sokkal elutazása után is megőrizték pajtásai azt a jó gondolkodást, amelyet átöntött beléjük, mert őt magát teljesen áthatotta. Azt is tudom, hogy munkaszeretete és szorgalma kitűnő munkást csinált belőle. Munkaadói igen becsülték. Igazi apostol volt munkahelyén, mindenki szerette vagy tisztelte.”

A képzettség, amit magával hozott, nem különbözött társainak átlagától. Kezdetben elég nehézkesen beszélt és hibásan írt. Intelligenciájával és szívós akarattal küzdött föl magát igazi vezető egyéniséggé. Szívesen tartott előadásokat, de még meghittebb területe volt a közvetlen beszélgetés, az egyéni foglalkozás.

Előadásaiban kiemelte: a munka hasznos a társadalomnak, megszépíti a világot. Igaz, fáradsággal és szenvedéssel is jár, de ennek nagy értéke van Isten szemében. A keresztény munkás „minden cselekedetében azon igyekszik, hogy isteni mintaképének, Krisztusnak, az Ácsnak erényeit sugározza.”

„Marcelnek nem volt két arca, csak egy, és ezt a keresztény arcot viselte mindenütt” — mondta egyik pajtása. Meggyőződéséből nem csinált titkot. „Minden kereszténynek megbízatása — írta egyszer —, hogy tovább adja másoknak azt az isteni életet, amelyet ő maga kapott.” Az Oltáriszentség számára nem „valami”, hanem „Valaki”. „Amikor átváltozáskor a Szentostyára nézek — mondja —, próbálok áthatolni a fátyolon, amely eltakarja előlem Jézus Krisztust, és azután egyesülök a magát feláldozó Krisztus Főpappal, s társaimat is egyesítem Vele.” Krisztus nem valaha-volt történelmi

személyiség neki, hanem a nagy ÉLŐ, „minden pillanatomban barátja”. A veleszületett módszerességgel naplót vezet, ahol pontos és részletes lelki tükör szerint ad számot napjairól. Szívesen olvas jó könyveket, rendszeresen részt vesz lelkigyakorlatokon, s ezekről mindig maradandó irányelveket visz magával. „Mit kell megfigyennem Krisztusnak a jövőndőre?” Korán belátja, hogy a boldogság titka: mindennapos feladataink teljesítése. Nagy célja: „Mindennap egy kicsit hasonlóbbá kell válnom Krisztushoz.”

Sugárzott róla — vallják társai — a nyugodt és szabad lelkiismeret öröme, békéje. Esténként az összejöveteleken, akármilyen fáradt is, halálra neveteti társait tréfás dalaival, bűvészmutatványjaival. Sőt egyszer egy püspöki kihallgatáson valami miatt olyan nevetésben tör ki, hogy jónak látja utólag mentetegetni magát. Külsejére is ad: mindig rendesen, de szerényen öltözik.

Főljegyzéseiből ismerjük az emberek iránti fáradhatatlan szeretetének szilárd alapját: „Az embernek mint teremtménynek teste és lelke van. Mint megkereszteltben ezenfelül még az istengyermekség kegyelme is megvan benne. A megkeresztelt tehát Krisztus titokzatos Testének tagja. Isten gyermekei vagyunk.” Az egyik fiatal inas megindító hálával emlékezett vissza, hogyan tanította őt Marcel türelmesen, hogyan védte meg társai kaján tréfáitól, még ha közben neki is jutott belőlük. „Most, hogy már halott, néha hozzá fordulok, hogy keljen védelmemre, mint azelőtt.” Szobácskája, ahol mindig rend uralkodik, állandóan rendelkezésére áll átutazó pajtásoknak a költséges szálloda helyett. Mikor tovább mennek, kikíséri őket a vonathoz, viszi a poggyászatukat. Egyszer éppen moziba indul társaival, mikor eszébe jut, hogy két beteget kell meglátogatnia a kórházban. Azonnal lemond a filmről. „Ha sok mindened van, adj a vagyonodból, ha kevesed, adj a szívedből” — tartja egy arab közmondás. Marcel mestere az apró figyelmességeknek. Egyik előadásában mondta: mindig azt a szolgálatot kell tennünk másnak, ami éppen adódik; akár ülünk le vele kártyázni is, hogy az ideje hamarabb teljék!

A JOC-ban teljes szívvel dolgozik. 1937-ben részt vesz a tíz éves kongresszuson Párizsban. Később visszaemlékezve megállapítja: munkahelyén senkit sem sikerült a JOC eszméjének meghódítania. „Megelégedtem azzal, hogy jó keresztény befolyást gyakorolok. Mégis azt hiszem, létrehoztam egy kevés jót, mert mindig jó keresztény módjára viselkedtem, és mindig jó példát adtam.” Plébániájának is egyik legszorgalmasabb munkása. 1941-ben valóságos haditervet készít társaival, hogy minél több fiatal elhozzon a bűnti lelkigyakorlatra és húsvétkor a szentségekhez. Száznál többet sikerül megnyerniök. Bátyja primíciáján a plébános kijelenti a jelenlevő papoknak: „Csak azt kívánom, hogy mindegyiküknek a plébániáján legyen egy Marcel Callo!”

Szeret sportolni, sokszor szerez csapatának babért. Szívesen szerepel műkedvelő előadásokon is, komoly és vidám szerepeket egyformán jól alakít.

Mélyen benne járunk már a második világháború éveiben. Marcel erőteljesen közreműködik abban a nem éppen veszélytelen akcióban, amely a rennes-i pályaudvarról szabad területre vivő vonatokba segíti a menekülőket. Rövidesen ő maga is igénybe vehette volna ezt az utat. De nem tette meg. Marcel húsz éves. Házasságra gondol. „Nem tartozom azok közé, akik szórakoznak egy lány szívével. Azért vártam meg a 20. életévemet, hogy egy lánynak udvarolni kezdjek, mert tudtam: előbb kapcsolatba lépni nem igazi szerelem. Szívünk urának kell lennünk, hogy érintetlenül adhassuk annak, akit Krisztus nekünk szán.” Megismerkedik a helybeli postán dolgozó Marguerite Derniaux-val. Hogy szerelmük milyen mélyen a természetfölöttiben gyökerezett, arra jellemző 1943. jún. 16-i levele: „Ma örvendetes évforduló van. Egy éve voltunk először közösen szentmisén. Nagyon jól emlékszem, milyen öröm áradt a szívembe, amikor egymás mellett fogadtuk a szentáldozást.” A Callo-család boldogan készül egy sor szép családi ünnepre: 1942 júniusában a két kis iker ünnepélyes szentáldozása, rá két hétre Jean pappá szentelése, és a primícia alkalmával Marcel eljegyzésének bejelentése. Ekkor azonban az eddig még csak a látóhatáron sötétlő háború súlya teljes erejével rájuk zuhan. Március 8-án iszonyú légítámadás éri a várost. A ház, ahol húga, Madeleine dolgozik, telitalálatot kap. Már csak holttestét tudja kihúzni a romok alól. Önmagáról megfeledkezve minden erejével szüleit vigasztalja. Senkinek sem árulja el, hogy a temetés estéjén megkapta katonai behívóját Németországba, munkaszolgálatosnak. Négy napon át hordja magában a szörnyű újságot. Vivődik, próbáljon-e menekülni. Attól fél, családján állnak bosszút. De a döntő érv talán mégis az, hogy keresztény ifjúsági vezetőnek minden helyzetben példát kell adni, különösen az áldozat elől nem szabad meghátrálni. Lelkiatyját csak arra kéri, imádkozzék és imádkoztasson édesanyjáért. A Gondviselés intézkedését akarja látni a behívóban. Csomagjában magával viszi bibliáját, füzeteit, följegyzéseit, egész kis missziós arzenált. Mert nemcsak fizikai munkát kíván végezni új terepén. „Nem mint munkás megyek oda, hanem mint misszionárius.”

Eletének erről az idejéről leveleiből tudunk. 13 hónap alatt több mint 180 levelet és lapot írt haza és menyasszonyának, majd 300 oldalas kötetre valót. Ezek megmutatják, hogy minden helyzetben lehet Istennek és testvéreinknek élni, és megsejtetik az emberrel a szenvedés szerepét a lélek végső kiérésében.

Távollétének egész ideje alatt mintegy kettős életet él. Egyfelől a legszorosabb belső összeköttetésben marad hazájával, szeretteivel, másfelől egyre élénkebben kezdi megvalósítani a „misszionárius” szerepét. Szenved a hazaiak minden nehézségétől, aggodalmától. Ebből bőven kijut: szüleinek ki kell költözniök házukból súlyos bombakárosodás miatt, menyasszonyát is majdnem elhurcolják Németországba, majd operálni kell. Az ünnepek különösen nehezek idegenben. Az sem adatik meg neki, hogy Jean szentelésén ott lehessen, első miséjén ministrálhasson. Ezt a nagy áldozatot azért ajánlja

fel, hogy bátyja szent pap legyen. Szívből jövő hosszú leveleket ír szeretett menyasszonyának is. Anyja és jegyese egyetlen egységbe olvad szívében, s irántuk érzett szeretete összefonódik Krisztus szeretetével. Vallja a nemes elvet: „A férfi szívében csak két személy számára van hely: saját édesanyja és gyermekeinek édesanyja számára.” Boldogan színezi ki képzeletben, hogyan alapítják majd meg otthonukat, Krisztussal a díszhelyen. Szabad óráiban háztartási munkákat tanul. Vasárnap reggel felesége majd soká alhat, még finom kaláccsal is kedveskedik neki a reggelihez. Nem tudjuk, Marguerite mennyire lett volna megelégedve Marcel kalácsával, de aligha elégítette ki szabótudománya: amikor nadrágja térdnél szétmegy, egyszerűen levágja a szárakat, úgyhogy rövid nadrág lesz belőle. „Hát mit kíván! Kutyaszorítóban ülünk, az ember megteszi, ami tőle telik . . . és humorral!” Megvallja jegyesének, hogy neki köszönheti sikereit, mert a csüggedés óráiban órá gondol, hozzá akar méltó lenni, s akkor megint összeszedi magát. Imáéért is nagyon hálás, jobb „táplálék” az neki, mint a csomagok. A tábortan kapott húsvéti emlékképének hátára ezt a gyönyörű imát írja: „Istenem, te Marguerite-nak és nekem olyan szívet adtál, amelynek szüksége van szeretetre, és boldog, ha szerethet. Áldd meg szeretetünk kötelékét! Tedd, hogy egész életünkön át tartson, és még tovább, egészen isteni trónusod lépcsőjéig!”

1943. márc. 24-től 1944. ápr. 20-ig tartózkodik Zella-Mehlisben. A munka mindig ugyanaz: hadianyaggyárban pisztolyok összeszerelése, néha 11 óra hosszat is. Nem túlságosan nehéz, de fájdalmas, hiszen tudja, hogy az ellenségnek szolgálnak vele. Igyekeznek egy kicsit szabotálni, „Nem halok bele a munkába, ne féljetek.” Cenzúrázott levélben ezek a szavak sokatmondók. Vasárnapjuk szabad. Délelőtt istentiszteleten vehetnek részt. A városban csak evangélikus templom van, de egy német katolikus pap minden vasárnap kijön a lágerbe. Májusban Mária-ájtatosságot is tartanak. Marcel boldog. Buzgón tanulja a német énekeket, hogy együtt énekelhessen a közösséggel. A szentmisét mint „egyetlen örömet” emlegeti. Szentáldozásai után kézzelfoghatóan tapasztalja, hogy megint „megy minden”. „Magamhoz vettem Krisztust, és ő megvigasztalt.” Mikor megtudja, hogy esténként a kápolna nyitva van, eljár szentséglátogatásra; ebből is sok erőt és bátorságot merít. Végül sikerül francia misét is szerveznie havonként. Tehetetlen haraggal kell azonban látniok, hogy a lengyel hadifoglyokat a náci kutasítják az istentiszteletről. Folytatja írásbeli lelki számadását. „Kis Marceletek folyvást ugyanaz, de mégis egy kicsit finomabb és keresztényibb lett, mert szenvedett.” Itt is összetoborozza társait a húsvéti gyónásra. Közben — épp nagypénteken — betölti 21. életévét. „Magamban elmondtam a keresztutat, a kápolna ui. csukva volt. Minden szenvedésemet és áldozatomat bemutatam Krisztussal egyesülve. Bizonyos vagyok benne, hogy elfogadta.” Maga sem sejtí még, mennyire . . .

Egyre intenzívebben törődik a többiekkel. Májusban már hét francia van körülötte, köztük hozzá hasonló gondolkodásúak is. Mind többen fordulnak

hozzá tanácsért. „Számot vetettem azzal, hogy az ember boldogabb és lerázta csüggedését, ha megfeledezik a saját bajáról, és a többiek nyomorúságára gondol.” „Ha esténként hazajövök a barakkomba, úgy találok: jól érzem magam, mert miközben a többiekhez jó voltam, magammal is jót tettem.” Növekvő befolyását felhasználja az „Amicale Française”-ban, a francia elhurcoltak egyesületében. Sport- és színházi szakosztályt alakítanak. Hamarosan jelzi, hogy már semmi ideje „sötét gondolatokkal foglalkozni”. A szellemi és lelki apostolságon túl társai testi szükségleteivel is törődik: ápolja a betegeket, szemet „organizál” a hideg barakkba, elosztja a hazulról kapott csomagokat. Halottaikért misét mondatnak, sírjukat rendben tartják, a családot hosszú részvétlevéllel vigasztalják.

Míndez persze nem változtat azon, hogy a lágerélet lényegében keserves szenvedések és megpróbáltatások szakadatlan lánc. Marcel nem szégyelli bevallani, hogy sokszor a sírásban könnyebbül meg: „Nagyon érzékeny lettem, elég gyakran sírok, főleg ha nagyon eláraszt a fájdalom. De azért az ember sír, még nem szűnt meg férfi lenni. Ez egyszerűen csak azt bizonyítja, hogy van szíve és kedélye. Nem válik kisebbé a könnyektől!” Vallja, hogy ezekben a hónapokban megértette az élet értelmét, hogy szilárd és tartós dolgok létrehozása szenvedést igényel, hogy „a szenvedéstől jobbra válik az ember”. Ráneveli magát a legnehezebbre: „Megígérem, hogy nem panaszkodom többé, ha nem kapok levelet. Ez nehéz lesz, de ki fogok tartani.” Csakugyan kitart, még akkor is, amikor három hónapig kell nélkülöznie ezt a vigasztalást. Már ezt a mondást küldi haza: „Ha az ember szeretettel viseli a baját, akkor már nincs is baja, vagy azt is szereti!” És egyik utolsó levelében: „Milyen édes és erőt adó azokért szenvedni, akiket szeretünk!”

Pedig a látóhatár egyre sötétebb. Decemberben állandó migrén és fogfájás kínozza, A „Reich”-et izgatja, hogy francia papok és seminaristák sietnek álruhában Németországba hurcolt 700 000 honfitársuk segítségére. A Gestapo ideges, folyton brutálisabb. Korlátozzák a levelezést: februártól már csak lapokat írhatnak, azt is meghatározott mennyiségben. Az ifjúmunkások tovább tevékenykednek, Marcel tartja a kapcsolatot velük, de a gyűlések veszélyessé válnak. Hol itt, hol ott jönnek össze, kávéházban, csürben, erdőben, hogy a Gestapo nyomukat veszítse. Seminaristák irányításával tanulmányozzák a Szentírást. Suhard bíboros áldását küldi: „Az Egyház számít rátok. Egyedül rajtatok nyugszik most a felelősség a vallásos életért. Az Egyház ezennel hivatalból megbíz benneteket ezzel a feladattal.” A Gestapo végül ráveti magát a JOC-szervezetre, a vezetőket elfogják. 1944. ápr. 19-én őt is a gothai börtönbe viszik. A vád: „náciellenes propagandát folytatott, s francia és keresztény eszméivel és cselekvésével kárára volt a hitleri Birodalomnak.” Vagy mint az elfogatására jövő Gestapo-ügynök tiltakozó szobatársának egyszerűbben mondta: „Az úr túlságosan katolikus.” A börtönben találkozik több társával. Közösen imádkozzák a Veni Sanctét a kihallgatásra menőkért, az olvasót a Gestapo embereiért.

Öt hónapig tart a fogság. A koszt elégtelen és rossz. Marcelt heves gyomorfájdalmak és kelések kínozzák. Mikor nincsenek a Gestaponál kihallgatáson, földmunkára járnak reggel 6-tól este fél 7-ig. Ez szokatlan, és nagyon legyöngíti. Még rosszabb azonban cellatársának, aki nem járhat ki. Marcel megható szeretettel bányászta elő estéenként a ruhájából mindazt, amit csak össze tudott szedegetni neki: kenyérhéjat, retket, kétszersültet, egyszer egy egész paradicsomot is . . . Vasárnaponként többnyire fát vágna az udvaron. Havonta egy levelet küldhetnek. Marcel egy falatka ceruzával, amelyet a falban rejteget, „naplót” ír egy folyóiratoldal üres hátlapján. Gondosan följegyzi a családi ünnepeket. Társai egyhangúan állítják, hogy mindig vidám és optimista volt. Tudja — utolsóelőtti levelében, amelyet „szellemi végrendeletének” nevezhetnének, meg is írja —, hogy nagy Barátja egy pillanatra sem hagyja el, és Vele mindent el tud viselni. Júl. 16-án boldogan jegyzi föl, hogy sikerült megáldoznia. 14 napig hordozza valaki a városból egy gramofontű-dobozban magával a Szentséget, míg végül az egyik fogoly pap kezébe tudja nyomni, az pedig a kertészház lomkamrájában megáldoztatja őket. Valószínűleg ez volt Marcel egyetlen szentáldozása a fogságban — a plébános nem merete többé a Szentséget ilyen kalandos útra küldeni —, és egyben az utolsó.

Marcel érik: „Fölfedeztem az apostolság egy új formáját: az imát és az áldozatot.” Boldog, amikor aug. 9-én tíz bajtárs egy közös cellába kerül (két takaróval!). „Mind testvérek voltak, minden közös volt.” A börtönőrök az ún. „Júdás-lyukon” át egyre növekvő értetlen tisztelettel nézik, mennyit imádkoznak együtt, és „templom”-nak nevezik el ezt a cellát. Marcel látóköre a börtönfalak közt folyvást tágul: „Nagy öröm fogolynak lenni, hogy kegyelmeket vonzunk le Franciaország és a világ ifjúságára. Szentek keltenek, nagy szentek, hogy a világ mai válságát megoldjuk, — miért ne mi legyünk azok!”

Szept. 25-én megérkezik Berlinből tizenkettejüknek az ítélet: internálás. Valamennyien aláírják, mert elismerik a vádat: a Katolikus Akcióért dolgoztak! Okt. 5-én este megbilincselve bevonagrofazzák őket. Némi „körút” után okt. 24-én kötnek ki — Mauthausenban.

Marcel utolsó hónapjainak részletes leírásától meg kell kímélnünk az olvasót. Csak az elkerülhetetlen rideg tényekre szorítkozunk: 1938-tól 1945. máj. 5-ig mintegy 250 000 mindenféle nemzetiségű ember járta meg ezt a Linz és Bécs között fekvő lágert. Egy tizede látta viszont hazáját. A tizenkét gothai fogolyból négyen szabadulnak ki: négy élő csontváz. Marcel már nincs közöttük. Egyik társa, Daniel Bonino két évi gyógykezelés után hazatérhet Franciaországba, ő számol be életének végéről. Gúsenben táboroznak, a helységtől 7 km-re, 20 000 fogoly egy 700 × 300 m kiterjedésű területen. Marcel repülőgépcsavarokat válogat napi 10 órán át. A munka nem nehéz, de a bántalmazás állandó. Ételük: makk-kávé, egy darabka margarin-nal meglehelt fűreszporszerű kenyér, és délben egy csajka lötty néhány darab krumplival vagy marharépával, amit sorra isznak ki (mert kanál nincs)

az összesen húsz csajkából. Ez rövidesen rühösödéssé vezet, a vele járó gyötrő szomjúsággal. De mindez még paradicsom a lágér második részéhez képest, ahová nov. 7-én kerülnek át. Gūsen II., „a lágerek lágere”, az öngyilkosság és a megőrülés birodalma. 70 centis szalmazsákjaikon kettesével-négyesével alszanak emeletes priccseken a dohos, férges barakkokban, 1200-an is egy épületben. 4-5 óra múlva a szó szoros értelmében felkorbácsolják őket. Utána órák hosszát tartó „Appell”, sorállás és számlálás a szabad ég alatt, hiányos ruházatukban, 10-20 fokos hidegben. Majd vagonokba zsúfolva viszik őket 2 1/2 km-re egy földalatti gyárba. Újabb számlálás után végre ki-k munkahelyére, egy tárnába kerül. Marcel egy örmény fiúval csavarokat fúr. A fűlüketítő lárma mellett égető kín a nagy villanylámpának az alumíniumlemezeken tükröződő fénye, különösen mióta egy februári napon egyik fogolytársa ellopja a szemüvegét. Szemét néha úgy elönti a vér, hogy alig tud egyedül járni. Négyyszer kap „hibáiért” 25 botos büntetést. Januártól a munkaidő napi 12 óra. Amikor nincsenek a gyárban, 15-20 kilós kövekkel „gyakorlatoznak”. Marcel szenved, tűr, és próbál jó lenni szenvedő társaihoz, akik elkeseredésükben és a létért való küzdelmükben ezt bizony sokszor rosszal viszonzozzák. Mindig van egy-egy jó szava, nem egyszer a levesét is odaadja. Amikor csak lehet, közösen imádkozik hálótársaival. Aztán bekerül a kórházbarakkba, amelynek mintegy 12 000 félhalottja szalmazsákokon összezúfolva, meztelenül, minden lázálmot meghaladó körülmények között néz szembe a halállal. Személyenként egy félliter megnevezhetetlen lé és 4-5 deka kenyér a napi étel. (Kenyérosztáskor a halottakat felültetik, hogy a porciót szaporítsák.) Hat hét alatt 35 000 hullát szállítanak innen a hamvasztókemencébe. És mégis: ebből a földi pokolból sem hiányzik a jószág. Fogolytársuk, Abbé Maupoux, míg erejéből tart, odaviteli magát a haldoklók ágyához, hogy megadja a végső feloldozást. Pedig ő maga mint pap még kegyetlenebb bánásmódban részesül. Viszont sokszor könnyekig meghatja, milyen emelkedett lélekkel megy egyik-másik társuk a halálba. Marcel is talál egy könyörületes lelket: egy Tibodo nevű ember magához veszi szalmazsákjára, próbálja megnyihíteni utolsó napjait. Már nem szenved: végső gyengeségében érzéketlen. „Szép halála volt — mondja Tibodo. — Semmit sem szólt. Semmi miatt nem panaszkodott. Nagyon barátságosnak látszott.” Ha eszünkben tartjuk, hogy egy gyermek súlyúra lefogyott, minden emberméltóságától megfosztott haldoklóról van szó, akkor talán megsejtjük a lélek hatalmát. 1944. márc. 19-én, Szent József napján alszik ki élete, távol hazájától, szeretteitől, pontosan két évvel elhurcolása után. Áldozata a hamvasztókemencében teljeseedik be — alig néhány héttel a felszabadító csapatok megérkezése előtt.

„Mi, akik szenvedtünk, mi fogjuk ismét felépíteni hazánkat, és visszaadni igazi arculatát. Akkor leszünk jó építők az új államnak, ha Krisztust beállítottuk az életükbe. Mert abban a mértékben dolgozunk a közösség javán, amilyen mértékben Krisztus él bennünk.” Marcel öntudatos vágya nem teljesíthető. De áldozata nem volt hiábavaló.